

УДК 316.32

С. Л. КАТАЄВ

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

У статті обґрунтовано тезу щодо необхідності поєднання світ-системного аналізу та цивілізаційного підходу для розуміння геополітичної кризи в Україні. Задіяно концепції С. Хантінгтона та І. Валлерстайна. Згідно з результатами світ-системного аналізу Україну можна розглядати як периферію стосовно західних країн. Зокрема, для України Польща виступає як напів'ядро. Згідно з концепцією С. Хантінгтона, Україна є полем зіткнення цивілізацій, знаходиться в зоні міжцивілізаційного розлому. Це зумовлює наявність конфліктів між Росією та окупованими територіями Донбасу. Поєднання статусу периферії та міжцивілізаційного розлому спричиняє кризу геополітичного становища України.

Ключові слова: геополітична криза, Україна, світо-системний аналіз, Україна як периферія, цивілізаційний підхід, міжцивілізаційний розлом.

Геополітичне становище України в сучасний період можна охарактеризуватися як кризове. Триває війна між Україною та Росією, частина території України окупована. В економічній сфері Україна багато в чому залежить від інших країн. Значна кількість трудових мігрантів з України працюють у різних країнах. Причини такого становища можна пояснити з різних поглядів. Варіантами методологічних підходів для аналізу геополітичного становища України та пояснення сучасної кризи такого становища можуть бути світо-системний аналіз І. Валлерстайна й цивілізаційний підхід С. Хантінгтона.

Мета статті – надати аналіз геополітичного становища України із застосуванням світо-системного аналізу та цивілізаційного підходу.

У Польщі нещодавно вийшов збірник наукових статей під загальною назвою «Польща як периферія» [1]. Ґрунтовну рецензію на це видання представив український соціолог І. Кононов [2]. Ідеї цього видання цілком можуть бути застосовані й для теоретичного осмислення місця України в світовому співтоваристві. Зазначений збірник містить статті ряду польських учених, які поділяють концепцію світо-системного аналізу І. Валлерстайна [3].

Цивілізаційний підхід використовує Самуель Хантінгтон у своїх публікаціях щодо аналізу геополітичного становища різних країн світу, зокрема України [4].

Автори статей збірника «Польща як периферія» в основному застосовують «центр-периферійний підхід» світо-системного аналізу І. Валлерстайна.

І. Кононов, рецензуючи цей збірник статей, звертає увагу на такі положення. «Томаш Гроссе (Tomasz Grzegorz Grosse) вважає, що з економіч-

ної точки зору ознакою периферійності є те, що навіть при припливі інвестицій периферійні країни не здатні акумулювати багатство (s. 29). У політичному відношенні ці країни втрачають суб'єктність. Їх рішення обмежуються вибором патрона з центру світової системи, «... який забезпечить їм більше користі і більше автономії у внутрішній або міжнародній політиці» (s. 27). І нарешті «образ домінування центру над периферією доповнює культурна провінційність, все більше змаргіналізована і одночасно перебуває під впливом зразків, що з'являються з їх центрального простору» (s. 30)» [1].

Відповідно до такого підходу розшарування в світовій системі подано як поділ на три типи держав: сильні держави ядра, напівпериферійні і периферійні держави. До країн ядра, згідно із зазначеним походом, належать ті, в яких громадяни масово беруть участь у політиці, державні структури досить сильні для забезпечення значних переваг для своїх громадян на глобальному ринку, особливо через експлуатацію населення периферійних країн.

У периферійних країнах держава недостатньо сильна, щоб перешкодити експлуатації свого населення економічними структурами країн ядра. Напівпериферія складається з держав, які спроможні перешкодити експлуатації себе сторонніми державами, але не в змозі експлуатувати населення інших країн. Периферійні держави зосереджені на підтримці внутрішніх еліт і експлуатації власного населення й не можуть достатньою мірою надавати підтримку своїм громадянам у їх експлуатації на території країн ядра. Зарахування країн до тієї чи іншої категорії є відносним. Тобто щодо одних країн якась держава може виступати як периферія, а щодо інших – як напівпериферія. Тільки країни ядра займають свої позиції безвідносно до тих чи інших співвідношень з іншими країнами, оскільки вони досить сильні, щоб підтримувати свій статус з будь-якими державами. На думку польських авторів, Польща належить до країн периферії, особливо у відносинах з Німеччиною.

Очевидно, під таку характеристику цілком підпадає й Україна. Щодо Польщі, на наш погляд, це положення можна застосувати тільки частково, адже за останні роки різко зросла трудова міграція до Польщі з України, і становище Польщі в світо-системі змінилося.

На нашу думку, економічна й політична реальність останніх років спонукає зазначену структуру держав доповнити категорією держав напів'ядра. Це такі держави, які щодо одних країн виступають як периферія, щодо других – як напівпериферія, а щодо третіх – як країна-ядро. До таких країн, на наш погляд, можна зарахувати Польщу в її економіко-політичних відносинах з Україною. Ми не будемо заперечувати тези польських учених, що Польща стосовно Німеччини належить до країн периферії, але щодо України статус Польщі є не напівпериферійний, і тим більше не периферійний. Останніми роками близько мільйона українців працюють на еко-

номіку Польщі. У цьому контексті Польща, на наш погляд, є країною напів'ядра у відносинах з Україною. Польща не може належати цілком і безвідносно до стану ядра, тому що її населення експлуатується в цілому ряді країн ядра. Україна ж безвідносно до будь-яких країн належить до периферійних держав, оскільки її населення експлуатується іншими країнами ядра і напів'ядра. Україна також не експлуатує населення інших країн. Таке співвідношення буде залишатися доти, поки економіка України буде в змозі забезпечувати достатню кількість робочих місць для своїх громадян, а держава стане достатньо сильною, щоб ефективно дотримуватися демократичних принципів і перешкоджати політичній анархії.

Світо-системний аналіз і цивілізаційний підхід С. Хантінгтона – популярні методологічні інструменти в сучасній соціології. У літературі зустрічається протиставлення цих підходів (див. І. Ф. Кононов [1]). Нам видається, що це не цілком обґрунтовано. Ці підходи доповнюють один одного, висвітлюючи різні аспекти проблеми міждержавних взаємодій. Світо-системний аналіз розглядає залежності й вплив, цивілізаційний підхід обґрунтовує ці відносини цивілізаційними факторами, ментальністю, релігією та іншими соціокультурними факторами. Нехтувати ними абсолютно неприпустимо, оскільки вони досить адекватно пояснюють конфлікти й коаліції між країнами та народами. До того ж цивілізаційний підхід добре пояснює причини розколу всередині країни. Світо-системний аналіз не пояснює різких суперечностей, протистояння Заходу й Сходу України. А світо-системний аналіз відносин України та Росії добре доповнює цивілізаційний, роблячи трактування подій, що відбуваються, більш ґрунтовним і аргументованим.

Використовуючи цивілізаційний підхід С. Хантінгтона, можна зазначити таке. Україна є полем зіткнення цивілізацій, перебуває в зоні міжцивілізаційного розлому [2].

Україна знаходиться на кордоні двох цивілізацій, на міжцивілізаційному розломі: між східноправославною й західною цивілізаціями.

Читаючи С. Хантінгтона, ми виявляємо, що ще в 1992 р. фахівці із цивілізаційного аналізу робили прогноз щодо можливої війни України та Росії, виходячи з міркувань неминучості зіткнення різних цивілізацій.

«Цивілізаційний підхід фокусується на «лінії розлому», яка проходить по Україні, ділячи її на православну східну й уніатську західну частини» [2, с. 39]. Західна Україна, на думку С. Хантінгтона, належить до уніатської частини західної цивілізації, є провінцією західної цивілізації й відповідно, характеризується відсталістю, консерватизмом, традиціоналізмом, але все в межах західної цивілізації.

Східна ж частина України належить до східноправославної цивілізації, будучи також до певної міри її провінцією.

«Зіткнення і спалахи насильства між країнами різної цивілізації несуть з собою потенціал ескалації, оскільки загрожують втягуванням у кон-

флікт «братніх народів» [2, с. 22]. Саме цей варіант виникнення війни властивий конфлікту з Росією. Вона сприйняла жителів Донбасу як «братський народ» і відгукнулася на заклик цивілізаційної солідарності.

Найбільш небезпечними називає С. Хантінгтон конфлікти, «які мають місце вздовж ліній розлому між цивілізаціями» [2, с. 23]. «Статистичний підхід на перший план висуває можливість російсько-український війни, цивілізаційний підхід знижує її до мінімуму і підкреслює можливість розколу України» [2, с. 39]. «Статистичний прогноз Міршеймера про можливість війни між Україною і Росією дав йому змогу зробити висновок про те, що Україні краще мати ядерну зброю» [2, с. 39]. «А враховуючи культурний фактор, можна припустити, що при цьому поділі буде більше насильства, ніж при розпаді Чехословаччини» [2, с. 39]. І це говорили на початку 1990-х рр., коли нинішні події здавалися неможливими.

У цей період реалізувалися обидва прогнози, засновані і на статистичному, і на цивілізаційному підходах, тобто відбувся поділ України, і триває війна з Росією.

Міф про єдність української нації зруйнувався остаточно останніми роками, хоча фахівці постійно звертали увагу на наявність двох цивілізаційних частин.

У політичному аспекті Україна також належить до периферійних країн, де традиційні, консервативні цінності домінують. Постмодерні й навіть модерні поняття та принципи перебувають під жорстким тиском українських консервативних сил. Насильство та загроза насильства примушують до самоцензури й обачності тих, хто хотів би вільно висловлювати свої погляди, що суперечать політичним силам, які домінують.

В Україні склалося умовно-правова держава, в якій закони приймають і реалізують тією мірою, якою проти цього не заперечує будь-який добровольчий батальйон. Люди в масках роблять те, що вважають за потрібне, незважаючи на закон, поліцію й будь-кого, включаючи прем'єр-міністра, Президента і Раду національної безпеки. Ці люди – зняряддя цивілізаційної війни з Росією й з регіоном Донбасу, що відокремився. Символічно, що ці люди завжди в масках – як символ анонімного, безособового зняряддя цивілізаційної війни, непохитного зняряддя історії.

Висновки. Отже, розглядаючи соціокультурні та цивілізаційні аспекти геополітичної кризи в Україні, варто поєднувати світо-системний аналіз та цивілізаційний підхід. Згідно з концепцією І. Валлерстайна, Україну можна розглядати як периферію щодо західних країн. На наш погляд, периферією є Україна і для Польщі, а для України Польща виступає як напів'ядро. Населення України експлуатується як трудові мігранти іншими країнами ядра і напів'ядра. Україна ж не експлуатує населення інших країн. Таке співвідношення буде залишатися доти, поки економіка України не зможе забезпечувати достатню кількість робочих місць для своїх громадян,

а держава стане достатньо сильною, щоб ефективно дотримуватися демократичних принципів і перешкоджати політичній анархії.

Згідно з концепцією С. Хантінгтона, Україна є полем зіткнення цивілізацій, перебуває в зоні міжцивілізаційного розлому. Це зумовлює наявність конфліктів між Росією та окупованими територіями Донбасу.

Поєднання статусу периферії й міжцивілізаційного розлому зумовлює кризу геополітичного становища України.

Список використаної літератури

1. Polska jako peryferie / redakcja naukowa Tomasz Zarycki. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2016. 356 s.

2. Кононов И. Ф. Польша в современном мире: понять себя и понять свое знание. Рецензия на книгу «Польша как периферия». URL: <http://www.ostrovok.lg.ua/knigohranilishhe/nauka/ilya-kononov-polsha-v-sovremennom-mire-ponyat-sebya-i-ponyat-svoe-znanie>.

3. Валлерстайн И. Мир-системный анализ. URL: <http://www.nsu.ru/filf/rpha/papers/geoecon/waller.htm>.

4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева. Москва : АСТ : АСТ Москва, 2007. 571 с.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2017.

Катаев С. Л. Социокультурные и цивилизационные аспекты геополитического кризиса в Украине

В статье обосновывается тезис о необходимости сочетания миро-системного анализа и цивилизационного подхода для понимания геополитического кризиса в Украине. Задействованы концепции С. Хантингтона и И. Валлерстайна. Согласно миро-системного анализа Украину можно рассматривать как периферию относительно западных стран. В частности, для Украины Польша выступает как полуядро. Согласно концепции С. Хантингтона, Украина является полем столкновения цивилизаций, находится в зоне межцивилизационного разлома. Это обуславливает наличие конфликтов между Россией и оккупированными территориями Донбасса. Сочетание статуса периферии и межцивилизационного разлома приводит к кризису геополитического положения Украины.

Ключевые слова: геополитический кризис, Украина, мир-системный анализ, Украина как периферия, цивилизационный подход, межцивилизационный разлом.

Kataev S. Socio-Cultural and Civilizational Aspects of the Geopolitical Crisis in Ukraine

The article substantiates the thesis that it is necessary to combine world-system analysis and a civilizational approach towards Ukraine in order to understand the geopolitical crisis in Ukraine. The concepts of S. Huntington and I. Wallerstein are involved. The geopolitical position of Ukraine in the modern period can be characterized as crisis. There is a war between Ukraine and Russia, part of the territory of Ukraine is occupied. In the economic sphere Ukraine is largely dependent on other countries. A significant number of labor migrants from Ukraine work in different countries. An explanation of the reasons for this situation can be made from different points of view. Variants of methodological approaches for the analysis of the geopolitical position of Ukraine and an explanation of the current crisis of such a situation can be the world-system analysis of I. Wallerstein and the civilization approach S. Huntington.

Stratification in the world system is presented as a division into three types of states: strong states of the nucleus, semi-peripheral and peripheral states. The countries of the core,

according to the campaign, are those in which citizens are massively involved in politics, state structures are strong enough to provide significant benefits to their citizens in the global market, especially through the exploitation of the peripheral population.

In the peripheral countries, the state is not strong enough to hinder the exploitation of its population by the economic structures of the nucleus countries. The semi-periphery consists of states that are able to hinder their exploitation by foreign powers, but not able to exploit the populations of other countries. Peripheral states are focused on supporting internal elites and exploiting their own population and can not adequately support their citizens in their exploitation in the territory of the kernel countries. Obviously, such a characteristic is fully covered by Ukraine. In relation to Poland, in our opinion, this provision can be attributed only partially. After all, in recent years, labor migration has risen dramatically to Poland from Ukraine and Poland's position in the world-system has changed.

In our view, the economic and political reality of the last years prompts the specified structure of states to supplement the category of states of the polygonal. These are the states that, in relation to some countries, act as a periphery, in relation to other countries as a semi-periphery, and in relation to third countries as the core of the country. To such countries, in our opinion, can be attributed to Poland in its economic-political relations with Ukraine.

Using the civilization approach S. Huntington can be noted the following. Ukraine is a field of collision of civilizations, is in the zone of inter-civilizational fault.

Ukraine is on the border of two civilizations, on the inter-civilizational breakdown: between the Eastern Orthodox civilization and Western civilization.

According to S. Huntington, the western part of Ukraine belongs to the Uniate part of Western civilization, it is a province of western civilization and accordingly has backwardness, conservatism, traditionalism, but nevertheless in the crayons of Western civilization.

The eastern part of Ukraine belongs to the Eastern Orthodox civilization, being also to a certain extent by the province.

According to S. Huntington's concept, Ukraine is a field of collision of civilizations, located in the zone of inter-civilization fault. This causes conflicts between Russia and the occupied territories of the Donbas.

The combination of the status of the periphery and the inter-civilizational fault raises the crisis of the geopolitical position of Ukraine.

Key words: *geopolitical crisis, Ukraine, world-system analysis, Ukraine as a periphery, civilizational approach, inter-civilizational fault.*